

Sotilasslangia

SIMO HÄMÄLÄINEN *Suomalainen sotilasslangi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 273. Turku 1963. 330 s.

Suomessa on jäänyt jokseenkin tutkimattomaksi kansanmurteista irtautunut arkinen puhekieli. Siitä omaan erikoiseen suuntaansa poikkeaa slang, jonka erästä haaraa käsittelee Simo Hämmäläisen laatima vankka, 330-sivuinen Suomalaisen sotilasslangin sanakirja. Sanakirjan alkulehdellä on merkintä »ensimmäinen osa». Hankkeissa tiettävästi oleva toinen osa sisältänee ilmestyttyään slangin teoriaa enemmän kuin tämä sanakirjaosa, joka käsittää Hämmäläisen keräämän sotilasslangiaineiston. Hämmäläinen on julkaissut varhemmin tutkielmia eräistä sotilasslangin ilmauksista. Muuten slangin alalta on ilmestynyt vain joitakin yleistajuisia sanoma- ja aikakauslehtikirjoituksia on laadittu jokunen laudaturtyö.

Hämmäläinen selvittää sanakirjan alkusanoissa, mitä hän on katsonut sotilasslangiin kuuluvaksi: »Sotilasslangia ovat sellaiset sotilaiden käyttämät sanat ja sanonnat, jotka eivät kuulu viralliseen sotilaskieleen, mutta eivät toisaalta myöskään yleiskieleen eivätkä kansanmurteisiin ja joiden sävy on yleensä leikillinen. Niiden rinnalla on aina olemassa asia-tyylinen varsinainen ilmaus, joten ne ovat tietoista poikkeamista normaalkielestä.» — Määritelmä sopii tietysti hieman väljennettynä yleensäkin slangin määritelmäksi. — Rajatapauksia, jolloin on ollut vaikea ratkaista, pitääkö jotakin ilmausta sotilasslangina vai ei, on tietenkin runsaasti. Hämmäläinen ilmoittaa näissä tapauksissa ottaneensa ilmauksia sanakirjaan mieluummin liian paljon kuin liian vähän. Ei ainakaan haittaa sellaisten sotilasslangiksi hieman kyseenalaisten sanojen kuin esimerkiksi Niinisalon internaatin *kuunpudottajaisten*, kansanomaisen *pässinpökkimän* tai Helsingin slangin *röökkin* mukaan otto.

Sotilasslangi on siinä suhteessa erikois- asemassa slangin haarojen joukossa, että se koskettaa maan kaikkia seutuja ja kaikkien ammattialojen ihmisiä. Sotien aikana se tietysti rikastui runsailla uusilla ilmauksilla ja sen tuntemus enemmän kuin muulloin levisi armeijan ulkopuolellekin. Lomalaiset ja kotiutetut sotilaat tekivät sotilasslangia siviili-ihmisille tutuksi; sanojen levittäjinä on muistettava myös sanoma- ja aikakauslehdet ja radio: rintamakirjeenvaihtajat höystivät mielellään kirjoituksiaan sotilasslangin sanoilla, ja niitä käytettiin myös muissa sota-asioita käsittelevissä tai sivuavissa uutisissa, pakinoissa ym. Mainittakoon myös etenkin talvisodan jälkeiset lukuisat sotaromaanit ja muistelmakirjat.

Sanakirjan aineiston pääosa on peräisin itsenäisen Suomen armeijan alkuvuodesta vuoteen 1946 asti, jolloin järjestettiin — Hämmäläisen esityksestä — sotilasslangin keruukilpailu, joka tuotti erinomaisen tuloksen. Kaksi vuotta aikaisemmin, 1944, oli järjestetty Aunuksen ja Maaselän kannaksen joukkoja koskeva keruukilpailu. Aineistoa on kertynyt omalta kuulemalta ja haastattelumalla tehdyistä muistiinpanoista. Runsaasti ilmauksia on poimittu kirjallisista lähteistä, joiden määrää kuvastaa 20-sivuisen tiheään painettu lähdeluettelo. Niiden joukossa on jonkin verran valmiita sanaluetteleja, usein kyllä vailla merkitysten selityksiä, mutta valtaosa lähde- teoksista on kurssijulkaisuja, rintamalehtiä ja kaunokirjallisia tuotteita. Monistetut lehdet ja käsin kirjoitetut sotapäiväkirjat ovat usein hyvin vaikealukuisia. Tuloksena on ollut alkusanojen ilmoituksen mukaan 13 000—14 000 sanalippua käsittävä kokoelma sanakirjan aineistoksi.

Kertyneen aineiston vanhimmat ilmaukset ovat jo nuijasodan ajalta. Kuriositeettina on mainittu *sontaryyttäri* v:lta 1590. Joitakin sanoja on Venäjän vallan ajalta. Varsinainen slangihan on mahdollista vasta, kun on olemassa omakielistä virallista terminologiaa slangilla korvattavaksi.

Sanakirjan arvoa lisää paljon se, että Hämäläinen on maininnut joka artikkelissa lähteet, joista tiedot on saatu, tai jos tietoja on hyvin paljon, ainakin niistä vanhimmat ja myöhemmän yleisyyden ja käyttäjäpiirin. Sana-artikkeleissa hakusana on painettu puolilihavalla, määritelmä tai synonyymi puolilinausmerkeissä tavallisella kirjasinlajilla, muut yleiskieliset selitykset ilman lainausmerkejä, slangisanat selityksissä ja myös sitaateissa kursiivilla. Painoasu on lukijalle selkeä.

Jotta lähteiden ja sanojen yleisyyden ja iän selvitys ei kasvattaisi artikkeleita ylen määrin pitkiksi, on ollut pakko käyttää runsaasti lyhenteitä. Lyhenteet vaikeuttavat tekstin lukua, mutta välttääkään niitä ei voi, ja Hämäläisen voi katsoa onnistuneen saamaan niistä niin selkeitä, kuin on mahdollista, suuri osa on helposti ilman lyhenneluetteloakin arvattavia.

Artikkeleihin sisältyy melko paljon viittauksia vieraiden kielten vastaaviin ilmauksiin. Sanakirjan lopussa on vieras-kielisten sanojen luettelo. Osaksi yhtäläisyydet ovat ilmeisiä lainautumisia, osaksi ne lienevät toisistaan riippumattomia, samoista mielikuvista johtuneita. Hämäläinen on ollut varovainen merkitessään ilmauksen lainaksi joltakin taholta. Se, että jostakin kielestä on mainittu runsaasti vertailuaineistoa, osoittaa pikemmin kuin lainautumisia sitä, että siitä kielestä on julkaistu runsaasti slangitutkimuksia. Lainautumissuunnat eivät usein ole kovin helposti pääteltäviä.

Kirjan loppuun on liitetty synonyymi-hakemisto. Se on käsittepiireittäinen sanaluettelo, jossa esim. käsitteeseen *räjähdyksine*, *-panos* kuuluvia sanoja mainitaan

löydettävän mm. artikkeleista asemienteke, kummituskellari, moloto(vo)ida; *taistel-*, *tulitoiminta* mm. artikkeleista huokua, hyökkäysvaunupirssi, nappi, päästää paha veri ulos; *varusmiespalvelus*, *palvelusikä* mm. artikkeleista aamulla, jalo, salainen ase, romuyö jne. Vaikka hakemisto, kuten siihen liitettyssä huomautuksessa mainitaan, ei ole täydellinen, se on varmaan hyvinkin suureksi avuksi sanojen tutkijalle.

Hämäläinen on julkaissut Studia Fennicassa (VI 1952) tutkimuksen Über die pikanten Bestandteile im finnischen Militärslang, jossa on käsitelty sukupuolielämää sivuavia sanoja. Sanakirjassa on tavallisesti lähempien selitysten asemesta vain viittaus tähän artikkeliin. Tämän alan runsaasti rönsyilevästä sanastosta Hämäläinen on ottanut sanakirjaan vain yleisimpiä ja kiistattomimmin juuri sotilasslangiin kuuluvia ilmauksia.

Slangisanojen luomiseen houkuttelee etenkin tarkoitteen tunnepitoisuus: kuolema, haavoittuminen, nainen ym., samoin kaikki tavalla tai toisella normaalista poikkeava: pienoiskranaatinheitin, lyhyt Työmies-savuke, armeijan yleisjalkine m/34 ym. Slangia voi olla myös ylätyylinen sanonta arkisessa yhteydessä käytettynä ilman varsinaista merkityksen muutosta: hengennemies, kunnian kenttä, neuvostoihminen jne.

Jotkin sana-artikkelit ovat hyvin perinpohjaisia sanan historian selvityksiä. Viralliseen sotilasterminologiaan on siirtynyt *motti*. Hämäläisen vakuuttavan selityksen mukaan sanaa on käytetty nykyisessä merkityksessään ensi kerran slangi-ilmauksena Laatokan pohjoispuolen saarrostustaistelujen aikana helmikuussa 1940, kun oli haluttu kuvata erästä nuijan, kurikan l. »motin» muotoista saarrettua aluetta. Sana pääsi tässä merkityksessä pian yleiseen käyttöön. *Motti*-han laajeni sittemmin jonkinlaiseksi suomalaisen sotataidon symboliksi. *Mottitalkoot* ym. saivat väriä tästä homonymiasta. — Lähes neljän palstan pituinen on sodan aikana ja jälkeen julkisessa sa-

nassa paljon käytetyn *jermun* vaiheiden selvitys. Sanahan on toisenmerkityksisenä ollut yleinen jo ennen sotia. Lähtökohtana on ilmeisesti *Jeremias*, joka on Valitusvirsiin takia joutunut merkitsemään valittelijaa. Tästä on siirrytty vastahankaisen, niskoittelevan sotilaan merkitykseen. Positiivisen sävyinen rintamasotilaan merkitys lienee nimimerkki Jahvetin sanalle antama. »*Jorinoissaan*» ja radion »*Jahvetin kirjelaatikossaan*» hän propagandistisesti taitavalla tavalla korjasi 'niskoittelevan' merkityksen jokseenkin samaksi kuin 'itsenäinen, oma-aloitteinen'. Kirjalliseen käyttöön sana tämänmerkityksisenä yleistyi, mutta ei liene saanut juuri käyttöä varsinaisten slangin puhujien keskuudessa.

Slangi lainaa sanoja murteista ja yleisestä arkikielestä. Ilmeistä on myös, että jokaisessa Suomen kolkassa jossain määrin tutun sotilasslangin monet ilmaukset ovat levinneet murteisiin ja yleiseen arkikieleen alkuperäisen käyttöpiirinsä ulkopuolelle. Kiintoisana esimerkkinä siitä, miten murrenana on siirtynyt sotilasslangiin ja edelleen vaikuttanut murteisiin, on *jotoksen* kehityshistoria, jota Hämmäläinen on selvittänyt sanakirja-artikkelia seikkaperäisemmin toisessa yhteydessä (Vir. 1965 s. 403—). *Jotos* on nykyisin myös virallinen termi. Kasvoja merkitsevää *pärstästä* on Sanakirjasääntöön kokoelmassa jonkin verran tietoja. Tietojen lähettäjät näkyvät yleensä tietäneen sanan uudeksi ja nimenomaan sotaväen sanaksi. *Pärstän* historia on sanakirjassa selvitetty luotettavalla tavalla: se on armeijassa 1920-luvulla kehittynyt hevosen ja lehmän turpaa merkitsevää *pärstö*-sanasta. Ohukaisen nimityksistä oli hiljattain kysymys Sanastajassa. Vastaukset osoittivat sotilaskielen vaikutuksen *räiskäleän* tuttuuteen aivan ilmeiseksi. Kirjoitetussa ja puhutussa arkikielessä, ei murteissa, yleinen mielialaa merkitsevä *käyyä* on kotoisin RUK:sta, lähtökohdista graafinen käyrä, ilmaus alkujaan karkeahko. Esimerkkejä voitaisiin lisätä paljon.

Myös kansanmurteeksi uokiteltavaan kielen muotoon kuuluu leikillisiä, usein metaforisia ilmauksia, jotka eroavat slangista vain siinä, että ne eivät yhtä selvästi rajoitu jollekin erikoisalalle tai jonkin yhteisön erikoiskieleen. Tällaisia ovat esim. hevosen sotilasslangissakin käytetyt nimitykset *karvakorva*, *luupää* ym. Tukisavotoilla ja muuallakin on *kiho* ollut tuttu ennen kuin armeijassa. Selvää sotilasslangia sanat tietysti ovat silloin, kun niitä käyttää sellainen, jolle ne eivät ole muualta kuin sotaväestä tuttuja, ja varsinkin silloin, kun ne merkitsevät jotakin nimenomaan sotaväelle ominaista, esim. huonon jalkineen nimitys *lypsykenkä* tai *sianpotkaisukenkä* tarkoittaessaan *maihinnousukenkää* eli armeijan yleisjalkinetta m/34. Hämmäläinen on määrittänyt eräät ilmaukset alkuperältään yleisslangiksi selvittämättä tätä käsitettä kuitenkaan tarkemmin.

Epäilemättä sanakirjaan kuuluvat sellaiset ylipitkät yhdyssanat — ainakin siinä määrin kuin niitä on siihen näytteeksi otettu — kuin *superhyperultrajännittäjä*, *hyperhurmiopingoitusselittäjä*, *sotaraivoikkühkohullu*, *kaappiohjesääntöalkoholisti* jne. Nämä kuitenkin lienevät miltei yksinomaan kirjallisia, kurssijulkaisuihin vakiintuneen tyylin ilmauksia eivätkä puhekieltä, niin kuin slangin tavallisesti ajatellaan olevan. Etupäässä kirjallisia lienevät myös eräät yksiköiden monistettujen lehtien vakiosutkaukset kuten welle-rismi »Asiantuntijat veikkaavat, sanoi sotamies Jouhelainen kun tuntemattomien [kirjeenvaihtoilmoitusten] joukosta kirjeheiliä valitsi» (sub veikata).

Teos on harjaantuneen sanakirjamiehen käsialaa, ja huomautuksia kertyy kovin vähän. Jotakin sentään voisi mainita.

Jessoilainen 'auton jäähdytysneste' -sanaan on liitetty selitys: »Ehkä *telaketjuun* liittyen paikannimestä *Jessoila*.» Jää epäselväksi *telaketjun* ja *Jessoilan* keskinäinen yhteys.

niksmanni »vrt. ed. ja saksmanni», po. *niks* (t. *niksi*) ja *saksmanni*.

ropsu 'armeijan näkkileipä' on selitetty etymologiseen sanakirjaan vedoten onomatopoeettiseksi *ropsaa*-verbiin yhdistettäväksi sanaksi. Tuntuu, että lähimpänä mallina olisi — ehkä kyllä samakantainen — pohjalainen pannukakun tapaisen ruoan nimitys (*k*)*ropsu*. Ainakin olen itse huomannut joidenkin pohjalaisten sotilaiden samastaneen sanat.

terveiset artikkelissa: *terveysiä Heinävedeltä* 'kauravelli' t. 'kaalikeitto', vrt. *rehukeitto*. On epäselvää, missä suhteessa se on verrattavissa vihanneskeittoa merkitsevään *rehukeittoon*.

Sanakirjalle antaa leimansa pyrkimys asioiden perinpohjaiseen selvittämiseen. Tutkimustyön tuloksena on arvokas tieteellinen teos. Se on Suomessa uraa uurtava slangin ja samalla kaiken arkikielen tutkimus, jota jokainen, joka vastaisuudessa haluaa näihin aloihin perehtyä, tulee käyttämään apunaan. Vähäarvoista ei ole sekään, että teos on hauskaa luettavaa kenelle tahansa ja varsinkin niille, jotka sen parissa voivat verestää sotaväkiäikansa muistoja.

OSMO NIKANNE